

УДК 94(477.8)

О. Ю. Ленартович –*кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України
Волинського національного університету імені Лесі Українки***Збройна боротьба УПА: волинсько-поліський період (березень–грудень 1943 р.)***Роботу виконано на кафедрі новітньої історії України ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглядаються питання тактики і стратегії збройної боротьби українського націоналістичного підпілля на Волині у березні-грудні 1943 р., формування та функціонування адміністративної влади на визволених УПА територіях.

Ключові слова: окупація, рейхскомісаріат "Україна", Волинь, ОУН, УПА, "Колківська республіка".

Ленартович О. Ю. Вооруженная борьба УПА: волинско-полесский период (март-декабрь 1943 г.). В статье рассматриваются вопросы тактики и стратегии вооруженной борьбы украинского националистического подполья на Волини в марте-декабре 1943 г., формирования, а также функционирования административной власти на освобожденных УПА территориях.

Ключевые слова: оккупация, рейхскомиссариат "Украина", Волинь, ОУН, УПА, "Колковская республика".

Lenartovych O. Yu. The Armed Fight of UPA: Volyn'-Polissva Period (March-December 1943). The tactics and strategy of the armed fight of the Ukrainian nationalistic underground on Volyn' in the period of March- December, 1943, the forming, and also functioning of administrative power on rescued by UPA territories are examined in this article.

Key words: occupation, reyhskomisariat "Ukraine", Volyn', OUN, UPA, "Kolky Republic".

Постановка наукової проблеми та її значення. Період осені 1942 р. - весни 1943 р. досліджується вітчизняними та зарубіжними істориками як час формування Української повстанської армії. Суперечки точаться навколо питань про перших командирів загонів, час виникнення УПА, кількісний склад підрозділів, їх організаційну структуру. Маловивченими залишаються проблеми тактики і стратегії збройної боротьби, специфіка діяльності націоналістичного підпілля на Волині.

Запропонована наукова розвідка має на меті розкрити сутність повстанської тактики УПА та спроби її реалізації, визначити позицію ОУН(б) та ОУН(м) щодо антифашистської боротьби, відтворити хроніку збройної боротьби з березня по грудень 1943 р. на Волині.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. "Волинсько-поліський" період УПА, який тривав з березня по грудень 1943 р., став часом становлення і нелегких випробувань для новоствореної військової організації. Реалізація повстанської тактики передбачала визволення великих територій і встановлення української адміністрації. Поступове розширення визволених районів мало привести до звільнення території України. Реалізація цього завдання передбачала проведення масштабних військових операцій. За свідченням П. Мірчука, перший бій із фашистами провів загін під командуванням І. Перегійняка (Довбешки-Коробки) 7 лютого 1943 р. за м. Володимирець. Повстанцям удалося на короткий час захопити місто, але згодом довелося відступити перед переважаючими силами ворога [18, 33].

У березні-квітні 1943 р. між УПА та німецькою окупаційною адміністрацією розпочалася відкрита боротьба. Військові підрозділи ОУН(б) атакували німецькі гарнізони в містах Степані, Ви-соцьку, Дубровиці, Людвиполі (28 березня), Деражному, Олиці (27 березня), Цумані, Горохові (2 квітня), Острозі, Шумську, Крем'янці, Мізочі, Вербі та ін. Результатом таких нападів став тимчасовий перехід цих населених пунктів під контроль повстанців, захоплення зброї, продовольства та боєприпасів, конче потрібних в умовах чисельного зростання УПА, звільнення в'язнів із тюрем і таборів.

© Ленартович О. Ю., 2010

Уже в січні 1943 р. серед найбільш небезпечних окупованих східних територій німецька адміністрація називала Волинь і Поділля, де лише за один місяць було зафіксовано 78 нападів на населені пункти та 39 нападів на шляхи сполучення [32, 2].

Потенційною кадровою базою для повстанських відділів були радянські військовополонені, тому були здійснені напади на концтабір у Любачівці (Горохівщина), табір військовополонених і за в'язницю в Ковелі. За період між 15 березня і 10 квітня 1943 р. знищено тюрми та звільнено в'язнів у Крем'янці, Людвиполі, Цумані, Горохові [10, 13–28]. У містечку Ківерцях було розбито пункти, де перебували особи, призначені для вивозу на роботу в Німеччину. Багато звільнених вступили до військових підрозділів ОУН(б) [22, 309–312; 21, 88–89]. Г. Стародубець стверджує, що головна мета військових операцій УПА в лютому–березні 1943 р. “...полягала в обмеженні тотального німецького контролю над українськими територіями і зупиненні методичного винищення мирного населення” [23, 97]. Правильність цього висновку видається нам сумнівною, адже утримати захоплені території повстанські відділи не могли, отже захистити населення не мали можливості. Активізація визвольного руху, навпаки, провокувала жорстокі каральні акції та репресії з боку окупаційної влади. Ймовірно, що основною метою цих операцій було матеріальне та кадрове забезпечення повстанських загонів, демонстрація власної сили, яка могла стати аргументом у разі початку переговорного процесу з окупаційною владою. Втрати мирного населення сприймалися як вимушена жертва, а його захист на Волині став можливим лише влітку 1943 р., коли чисельність УПА дала змогу контролювати великі території та встановлювати там власну адміністрацію.

Щодо мельниківців, то вони не виявляли військової активності. Наприкінці березня 1943 р., коли бандерівський командир Крук запропонував їм розпочати спільні антинімецькі виступи на Кременеччині, останні відмовилися. Командир загону ОУН(м) Блакитний заявив про недоцільність таких акцій в межах однієї Волині, вважаючи боротьбу безперспективною та шкідливою для визвольного руху [13, 116]. Натомість мельниківці активізували власну пропагандистську роботу в регіоні. Вони взяли під контроль редакцію газети "Волинь" у Рівному, обласну типографію, театр та осередки "Просвіти". До складу штабу ОУН(м) який контролював організаційні справи в західному регіоні України увійшли: В. Штуль (родом із Кременецького району), У. Самчук (письменник із с. Деражного, Островського району), Демо-Довгопольський (директор обласного театру), А. Мисеч-ко (відповідальний редактор газети "Волинь", родом із Кременецького району), І. Тиктор (директор обласної друкарні), Н. Кабалуко (професор Кременецької духовної семінарії, керівник обласної "Просвіти"), Польовий (організатор окружної "Просвіти", родом із Кременця), А. Бондарук (завгосп театру), М. Корнійчук (референт пропаганди окружної "Просвіти") [6, 194].

Серед основних напрямів роботи мельниківців можна відзначити поширення націоналістичної ідеології серед населення регіону через розгалужену мережу організації "Просвіта" (її осередки були створені у всіх селах Рівненщини), постановку патріотичних вистав та видавничу діяльність. Наприкінці 1942 р. публікації У. Самчука і Демо-Довгопольського почали наповнюватися антинімецьким змістом, незважаючи на те, що друкувалися в офіційно зареєстрованому окупаційною владою виданні - газеті "Волинь". Навесні 1943 р. у "Волині" була розміщена стаття У. Самчука "Так було, так і буде", яка стала підставою для його арешту. Одночасно відбулося затримання Демо-Довгопольського, що призвело до зупинки роботи мельниківської організації в регіоні [6, 194].

На протигагу пасивності ОУН(м) для бандерівської організації та сформованих нею бойових підрозділів весна 1943 р. стала періодом активних дій. Серед вдалих операцій повстанців (у травні 1943 р.) слід відзначити бій загону "Помста Полісся" під командуванням О. Шума (Вовчака), який відбувся неподалік спаленого села Кортеліси на шосе Брест-Ковель. В результаті загинув шеф СА, особистий друг А. Гітлера, генерал В. Лютце. У німецьких зведеннях цей факт згадувався як автокатастрофа. Про те, що автомобіль В. Лютце підірвався на міні, встановленій повстанцями, не повідомлялося, адже в такому випадку слід було визнати існування українського національно-визвольного руху і власну неспроможність його знищити та убезпечити навіть вищий командний склад.

Тривалий час українські повстанці намагалися вбити кременецького гебітскомісара Мюллера, відомого своєю жорстокістю. 7 травня біля села Смиги, на шляху із Кременця в Дубно, було знищено його службовий автомобіль. Мюллера в ньому не виявилось. Натомість загинув митрополит Автономної православної церкви Олексій (Громадський) [12, 517].

Зазнавали втрат і повстанці. У часописі "До зброї" за липень 1943 р. є повідомлення про загибель командирів перших загонів УПА - Остапа (С. Качинського), який загинув в бою за фабрику в с. Оржеві на Рівненщині та Коробки (І. Перегійняка) в бою біля Висоцького [17, 19].

Цей період характеризувався не лише антинімецьким спрямуванням УПА. Боротьба з червоними партизанами стала неодмінною умовою існування визвольного руху. Вона обґрунтовувалася кількома основними завданнями: не допустити каральних акцій німецької окупаційної влади у відповідь на терористичні акти червоних партизанів, унеможливити радянську агітаційно-пропагандистську роботу на підконтрольних УПА територіях, забезпечити район для дислокації повстанських підрозділів та оперативний простір для їхньої діяльності.

Один із перших боїв відбувся 20 лютого 1943 р. між сотнею УПА Коробки і партизанським загonom біля села Замороженого на Сарненщині. З того часу бойові сутички відбувалися постійно, хоча й не мали характеру широкомасштабних операцій, спрямованих на знищення великих формувань. Ситуація змінилася в кінці 1943 р. — на початку 1944 р., коли наступ Червоної армії супроводжувався активізацією радянського та польського підпілля, а територію Волині заповнили партизанські з'єднання, що рейдували. За період жовтня—листопада 1943 р. українські повстанці провели 54 бої з партизанами [39, 46].

Головна команда і провід ОУН(б) усвідомлювали потребу залучення до лав повстанської армії представників різних національностей, що відповідало загальній концепції створення єдиного фронту. Вважається, що першими до УПА приєдналися татарські відділи, сформовані навесні 1943 р. Влітку того ж року — вірменські, грузинські, узбецькі підрозділи (разом 15 національних відділів). Більшість особового складу цих загонів складали військовополонені солдати Червоної армії, звільнені вояками УПА. Вони не розуміли власної ролі у визвольній боротьбі. Виникла нагальна потреба сформувані політичну концепцію, яка надала б сенс їхньому перебуванню в УПА та спонукала до збільшення чисельності цих підрозділів за рахунок червоноармійців і надалі.

З ініціативи керівництва ОУН(б) 21—22 листопада 1943 р. на Волині відбулася Конференція поневолених народів Сходу Європи й Азії. За розрахунками її організаторів, серед яких був і головний командир УПА Р. Шухевич, зазначене зібрання мало сприяти створенню "могутнього протибільшовицького фронту". Однак зміни військово-політичного становища після прориву німецької оборони на Дніпрі й закріплення частин Червоної армії на Правобережжі робили цю ідею непопулярною серед представників народів СРСР. Більшість сприймала власне перебування в УПА як тимчасове - до моменту наближення фронту [16, 244].

Ставлення керівництва УПА до представників інших національностей у лавах повстанців визначалося недовірою. Багато з них приєдналися до українського визвольного руху, вважаючи його спрямованість антинімецькою, і не бажали брати участь у боротьбі проти радянських партизанів та польських націоналістичних організацій. Тому створювалися лише невеликі підрозділи з легким озброєнням. Вони дислокувалися окремо від основних сил УПА і перебували під посиленним контролем Служби безпеки ОУН(б). У період переходу фронтів (січень 1944 р.) ці загони здебільшого саморозпустилися, були знищені або перейшли на бік радянської влади.

Загальна чисельність іноземних підрозділів в УПА нараховувала (за П. Мірчуком) 20 тис. вояків. Велику кількість неукраїнського складу повстанців відзначали у звітах і партизанські командири. Зокрема, О. Сабуров 15 лютого 1944 р. доповідав УШПР, що 40 % вояків УПА не є українцями. Серед них називалися інгуші, осетини, черкеси, татари і навіть росіяни [36, арк. 251]. Стосовно українського складу повстанської армії, то згідно зі свідченнями одного з командирів УПА Є. Басюка (Чорноморець), станом на 1944 р. галичани становили 60 %, волиняни і поліщуки - 30 %, наддніпрянці - 10 % [4, 63].

За своїм соціальним походженням більшість в УПА становили селяни. Це підтверджують і дослідження Одеського інституту політології та управління. Із досліджених анкет 1285 учасників УПА: 77,6 % — селяни, 18,2 % — робітники, 4,2 % — інтелігенти. Отже, основна маса вояків була саме селянами, що й визначало соціальну базу визвольного руху [3, 56].

Активність УПА на Волині була зумовлена тактикою оперування великими підрозділами та стратегією створення визволених районів, задекларованих проводом ОУН(б) та ГК УПА. Згідно з інформацією УШПР, на 19 квітня 1943 р. лише в районі Луцька оперував підрозділ УПА чисельністю понад 1500 вояків [31, арк. 43].

Концентрація повстанських загонів відбувалася навколо районних центрів Волині - Ковеля, Колків, Маневичів, Ківерців, Рожища та ін. Відчуваючи загрозу втратити контроль над містами регіону окупаційна влада терміново збільшувала кількісний склад військових гарнізонів. Якщо до 1 квітня 1943 р. в м. Колках перебувало три німецькі солдати, то у квітні їх стало 400, у с. Голубцях було два, а стало 14 німецьких солдатів, у м. Рожищі кількість збільшилася відповідно з 25 до 150 німецьких солдатів, у с. Переспі — з трьох до 10 мадярських солдатів, у м. Ковелі — з 300 до 4000 німецьких солдатів, у м. Костополі - з 50 до 500 німецьких солдатів [35, 27]. На усіх залізничних станціях та підступах до залізничних мостів були встановлені доти з кулеметами і гарматами. Ці заходи окупаційної влади мали на меті запобігти нападам на комунікації і забезпечити безперебійне постачання фронтових частин.

Результатом реалізації повстанської тактики УПА стало звільнення окремих населених пунктів Маневицького, Цуманського, Рожищенського, Ківерцівського, Степанського та інших районів Волині. У чотирикутнику Дубно - Остріг - Шумськ - Крем'янець утворилась своєрідна територія, яку контролювали націоналісти [11, 45].

На відміну від Волині, ситуація в Галичині була дещо спокійніша. Вдалося віднайти лише один документ (доповідна записка командира партизанських загонів Житомирської області генерал- майора Сабурова), у якому згадується невдала спроба повстання українських націоналістів у Львові восени 1943 р. (ймовірно, в жовтні). У ньому зазначається, що для повернення контролю над містом німці використали два батальйони власних військ і близько 5000 озброєних поляків. У боях загинуло близько 2000 поляків, 5000 націоналістів і близько 800 німців [33, арк. 11]. Кількість втрат свідчить про масштабність події, але підтвердження цієї інформації в інших джерелах не знаходимо.

Встановити власний контроль над Волинню було пріоритетним завданням для ГК УПА. Великі лісові масиви, підтримка місцевого населення та слабкі німецькі гарнізони робили можливим не лише захоплення населених пунктів, а й утримування їх завдяки організації потужної оборони.

У березні-листопаді 1943 р. важливим осередком повстанського руху стало містечко Колки. Тут утворилася вільна від німецької адміністрації та червоних партизанів територія, яка увійшла в історію під назвою "Колківська республіка". Її кордони проходили по р. Горинь, залізничній дорозі Костопіль-Сарни, р. Стир, а також по шосейній дорозі Клевань-Рівне-Александрія. Було налагоджено систему охорони території у вигляді спеціальних застав, які запобігали проникненню німецьких частин [5, 80].

На визволених територіях було організовано систему цивільної влади. Керівництво УПА відрядило сюди командира Північно-Західної групи Ю. Стельмашука (Рудого) зі штабом та людьми з територіальної адміністрації. У місті створено поліційну станицю, командиром якої став Чорноморець, жандармерію очолив сотник Моряк [8].

Навколо містечка дислокувалися підрозділи УПА, у районі старосільських хуторів - сотня під командуванням Н. Лопохи (Горошка). Неповна сотня (50 повстанців) діяла поряд з хуторами села Ситниці (командир Д. Нагорний (Босий)). Біля Рудки-Козинської - близько 200 вояків під командуванням сотника П. Германюка (Богун). На території Ківерцівського, Колківського і Цуманського районів діяла військова група "Котловина" чисельністю 300 бійців, якою командував С. Коваль (Ру- башенко, Бурлака, Юрко). У середині червня прибуло два відділи постанців з Галичини. За даними Українського штабу партизанського руху, на 9 липня 1943 р. на території "Колківської республіки" діяли ще загони Берези (400 осіб), Легенди (450 осіб), Єромщення (325 осіб), Орла (100 осіб), Махорки (300 осіб) [19, 98].

У цей час у Колках, а згодом у найближчих селах, розміщувався штаб відомого командира Північної групи УПА І. Литвинчука (Дубового). Охороняла його сотня "Бескиди". Особисто Дубовому підпорядковувалися сотні "Цигана", "Ворона", "Недолі", "Шаули" (практикували називати загони згідно з псевдонімами їх командирів). Отже, в районі містечка було сконцентровано понад 3000 повстанців [20, 75].

Згідно з розпорядженням про встановлення адміністративного поділу на території України, виданого Головною командою УПА 1 вересня 1943 р., та наказом Д. Клячківського встановлювалася цивільна адміністрація у визволених районах. Усі підконтрольні території поділялися на села і міста, райони, повіти (округи), області. Органами адміністративної влади стали виборні ради та управи різних рівнів (сільські, міські, повітові, обласні) [26, 15]. У Колках створено революційний суд. Його головою був уродженець села Старосілля Т. Регешук. До складу суду входили Г. Лавренчук (заступник судді), А.

Васюхник (секретар), І. Терешко (член суду). Судові присуди виконував уродженець Старосілля В. Маркевич [19, 99].

Розпочалося відродження господарського життя. Згідно з розпорядженням ГК УПА, підписаного Д. Клячківським 15 серпня 1943 р., зроблено спробу вирішити земельне питання. Скасовувалася колгоспна система та відроджувалося право приватної власності на землю. Усі господарства німецьких і польських колоністів переходили у власність українських селян. Розподілом землі займалися громадські управи й земельні комісії, вибрані загальними зборами громадян. Допускалося наділення селян землею в кількості, яку зможе обробити одна сім'я або збереження колективних форм господарювання за бажанням населення. У разі загибелі власника землі та його сім'ї наділ переходив у спадок родині до четвертого покоління включно [26, 1—8].

Організовувалося виробництво товарів першої необхідності: мила, паперу, воску, медичного спирту... У той час у Колках функціонував пункт із переробки м'яса, молочарня, млин, було відкрито дві їдальні та шпиталь. Уводився натуральний щомісячний податок. Якщо господарство мало 5 га землі чи більше, то власник здавав 5 кг м'яса, 2 кг смальцю, 10 кг муки і ярини. Бідне населення робило внески добровільно, хоча факти говорять про часте порушення цього принципу. Наприклад, у с. Ковильному Корецького району на Рівненщині за відмову селянами здавати молоко для УПА 23 жовтня 1943 р. було демонстративно забито шість корів, після чого постачання відновилося [9, 23; 41, 111].

Недостатня кількість грошової маси змусила оунівських керівників запровадити своєрідні облігації - бофони (скорочення від словосполучення "бойовий фонд"). Зазвичай це були однобічні грошові документи з національною символікою. Написи на них дублювали пропагандистські заклики ОУН і УПА та містили фіксований номінал. На Волині й Поліссі бофони з'явилися в 1943 р. Автором ескізів цих грошових знаків був відомий художник Н. Хасевич. Уповноважені особи (господарчі референти) від імені ОУН чи УПА видавали їх населенню за добровільно внесені, стягнуті як податки, реквізовані кошти, у вигляді готівки, іноді продуктів харчування, одягу тощо. Крім суто фінансової ролі, бофони виконували функцію наочної агітації. Їхнє поширення серед населення часто пов'язувалося із проведенням агітаційно-пропагандистських заходів: мітингів, святкування пам'ятних історичних дат національної історії та ін. [42, 131; 2, 7].

У містечку Колках було відновлено роботу середньої школи, яку контролював шкільний інспектор, підзвітний суспільно-політичній референтурі. Велика увага місцевої адміністрації приділялася культурно-освітній та пропагандистській роботі. З липня 1943 р. в Колках раз на місяць виходив часопис для партизанів, поширювалися журнал "До зброї" та гумористичний часопис "Український перець". У райцентрі працював клуб, виступав аматорський драматичний гурток, виступав хор та оркестр [40, 135; 15, 64].

Для поповнення кадрового складу УПА на території "Колківської республіки" було відкрито військові курси та підстаршинську школу, якою керував Босий, сформовано кавалерійську сотню. Відкривалися санітарні пункти для лікування хворих та поранених повстанців, а в с. Куликовичах розгорнуто польовий шпиталь. Санітарною та медичною службою керував Український червоний хрест. Допомогу надавали не лише пораненим повстанцям, а й місцевому населенню. З цією метою було створено санітарні пункти та амбулаторії, в яких прийом проводили в зазначені години. Ліки можна було придбати в аптечних відділах. Забезпеченням медичними кадрами цих установ займалися організовані курси медсестер у с. Куликовичах [1].

Створення "Колківської республіки" та активізація червоних партизанів унеможливлювали реалізацію планів окупаційної влади для економічного грабунку регіону, дестабілізували роботу тилу. Проводячи послідовну політику ліквідації всіх антинацистських чинників в Україні, німці розпочали навесні 1943 р. низку каральних акцій — і проти червоних партизанів, і проти УПА (на Житомирщині, Чернігівщині, Сумщині). 7 червня командувач СС і поліції в генеральній окрузі "Волинь—По- ділля" бригаденфюрер СС Гінцлер видав наказ про придушення національних заворушень у районах Волинської і Рівненської областей. Ставилося завдання мобільними ударами частин СС знищити великі підрозділи та штаби руху Опору [27, 1].

Операція розпочалася 7 червня 1943 р. на Горохівщині, поступово поширюючись на всю територію Волині. У липні—серпні відбулося відповідно 35 і 24 бої з повстанцями. До ліквідації УПА було залучено 10 тис. жандармів, 10 моторизованих батальйонів з артилерією, 50 танків, 27 літаків. Загальне командування здійснював обергрупенфюрер Е. фон дем Бах-Зелевський. Згідно зі звітом політичної референтури крайового проводу за дві доби 13—14 липня 1943 р. німецькі карателі разом із польськими поліцейськими вбили в Луцькому та Острівському районах 789 мирних жителів. За той же період спалено 20 сіл Сенкевичівського району і вбито 342 особи [29, 18]. Ці акції мали на меті залякати населення та знищити підпілля ОУН, тому основним завданням для УПА стала оборона українського населення. Слід зауважити, що в більшості випадків зашкодити каральним операціям не вдалося. Основними причинами стали відсутність необхідного технічного і військового оснащення, запізніле надходження розвідданих і - як результат - недостатня оперативність реагування та зневіра населення у здатність УПА його захистити. Восени 1943 р. політична референтура ВО "Заграва" (охоплювала територію Костопільського, Сарненського, Столинського і Пінського районів) відмічала, що хоч населення і підтримує самостійницькі ідеї, але не вірить у можливість перемоги [30, 6].

Такі настрої поступово передавалися і стрільцям. Щоб підняти бойовий дух, а відповідно і боєздатність підрозділів УПА, 5 серпня 1943 р. Головна команда і штаб УПА видали наказ про посилення політико-пропагандистської і виховної роботи. Згідно з документом запроваджувався інститут політвиховників, які за будь-яких обставин мали щоденно проводити заняття з особовим складом, виховувати з кожного військовика патріота-державника [25, 11]. Поряд із цим Головна команда намагалася розгорнути масову військову підготовку, здійснити повну мілітаризацію українського населення. Ці заходи дали позитивний результат. Відбувалося чисельне зростання загонів УПА, зростала бойова майстерність старшин та стрільців, з'явилося розуміння кінцевої мети боротьби.

Поряд із оборонними боями повстанці проводили і наступальні операції, намагаючись розширити підконтрольний їм регіон. Зокрема, кровопролитними були бої за райцентри Степань і Володи-мирець на Рівненщині. Організація засідок на дорогах унеможливлювала рух німецького транспорту на відтинках Дубно-Рівне та Дубно-Крем'янець. Розпочалось планомірне знищення польських колоній, які мали потужні воєнізовані формування, здійснювали напади на українські села та брали участь в антиукраїнських каральних акціях. Серед них Янова Долина (Костопільський район Рівненської області), де було знищено близько 600 поляків [35, 29].

Жорстока боротьба за "Колківську республіку" призвела до значних втрат з обох боків. Л. Шанковський визначає їх у кількості понад 3 тис. вбитих і поранених із німецького боку та 1237 стрільців УПА. Постраждало понад 5 тис. осіб цивільного населення. Загалом літній німецький наступ не досягнув поставленої мети - знищення антифашистських збройних формувань та відновлення окупаційної адміністрації на Волині. Неспроможність фон дем Бах-Зелевського виконати поставлене завдання призвело до його заміни командиром СС і поліції регіону "Росія-Південь" обергрупенфюрером СС Г. Прюцманом.

Наприкінці жовтня - на початку листопада 1943 р. німецьке командування вирішило остаточно знищити український самостійницький рух у регіоні. За цей період зафіксовано 47 боїв, унаслідок яких загинули та отримали поранення 1500 німецьких солдатів і офіцерів. УПА втратила 414 повстанців [14, 188].

У наступ на Колки було кинуто дивізію при підтримці літаків та артилерії. У результаті бойових дій містечко було майже повністю зруйноване, загинуло близько 800 цивільних осіб, було спалено ряд сіл, зокрема Мар'янівка, Тараш, Старосілля, частково зруйновано с. Розничі. 1 листопада 1943 р. упівську "столицю" захоплено. Хвиля німецького терору охопила села на території між річками Горинню та Стиром. Масові страти українського населення супроводжувалися повсюдним грабунком, конфіскацією і вивозом зібраного врожаю. Хоча "Колківська республіка" була знищена, але досягти повного контролю на Волині окупаційній владі не вдалося. Чисельний склад УПА і надалі зростав.

Аналізуючи причини поразки на нараді командирів підрозділів, Д. Клячківський зауважив низьку ефективність застосування тактики дій великими підрозділами, оскільки ворог мав змогу застосувати всі види озброєнь, включаючи танки та літаки. Це змусило ГК УПА переглянути методи боротьби і зменшити великі військові одиниці до рівня сотень та невеликих боївок. Про часткову демобілізацію, проведеному в УПА восени 1943 р., згадує начальник Рівненського обласного штабу партизанського руху

В. Бегма: "Націоналісти. розпустили по домівках всю примусово мобілізовану і виведену до лісів молодь, наприклад, у Дубровицькому районі Ровенської області" [37, 45].

Досвід бойових дій 1943 р. вказував на неможливість вести широкомасштабну успішну боротьбу проти німецьких регулярних частин, а зміни на фронті робили німецьку загрозу другорядною. Радянський контрнаступ у липні 1943 р. на Курській дузі перейшов у загальний наступ. Напрямок головного удару Червоної армії була Україна. На півночі і на сході одне по одному звільнялися міста. Станом на 30 вересня лінія фронту проходила по берегу Дніпра від півночі України до Запоріжжя. Зміни на радянсько-німецькому фронті та загроза повернення сталінського режиму змусили командування УПА та провід ОУН(б) переглянути відносини з окупаційною владою.

Серед перших спроб унормувати стосунки був "Відкритий лист українських націоналістів німецькому націоналісту" від 1 жовтня 1943 р., адресований від імені Крайового проводу ЗУЗ губернатору Галичини доктору О. Вехтеру. Антинімецька боротьба УПА пояснювалася непоступливістю керівництва рейху в справі створення національних держав на окупованих територіях і злочинною політикою Е. Коха на Волині та Поліссі [38, 41—42; 34, 22]. Офіційної відповіді на це звернення не було. Натомість почала ширитися пропагандистська кампанія в україномовній пресі, спрямована на засудження антинімецьких проявів та звинувачення націоналістів у допомозі Червоній армії, а отже зраді українських національних інтересів ОУН (б). Об'єктивна реальність підштовхувала обидві сторони до співпраці — неофіційної, мовчазної, але спрямованої проти Москви.

Хоча в цей період порозуміння між німецькою адміністрацією та керівництвом ОУН(б) й УПА не було досягнуто, але на рівні місцевих підрозділів домовленості існували. Це непокоїло керівництво визвольного руху, адже пряма співпраця з нацистами, які масово нищили українців, була неприпустима. У зв'язку з такою ситуацією 25 листопада 1943 р. розповсюджено "Повідомлення у справі провокації німців щодо переговорів з місцевими чинниками ОУН чи УПА". Згідно з цим документом командирам загонів УПА заборонялося вступати у переговори та укладати угоди з окупантом. Про всі факти звернень німецької сторони слід було негайно повідомляти вище командування [24, 6].

Упродовж березня—липня 1944 р. в Тернополі і Львові відбулася низка зустрічей уповноважених поліції безпеки і СД дистрикту "Галичина" з чільним діячем ОУН(б) І. Гриньохом, котрий діяв під псевдонімом Герасимовський. Переговори були таємними, щоб не дати формального приводу радянській владі вважати націоналістичне підпілля агентами німецьких спецслужб. Серед основних вимог були такі: звільнити українських націоналістів з ув'язнення, припинити переслідування українських націоналістів, надати озброєння і необхідне спорядження для посилення боєздатності УПА. Натомість ОУН(б) пропонувала оперативну розвідувальну інформацію про переміщення частин Червоної армії, налагодження роботи для дезорганізації роботи радянського тилу.

Подібні переговори відбувались і на Волині взимку 1943 р. в районі Деражно та продовжені навесні 1944 р. в районі с. Верби (Рівненська область). У віднайденому нами документі не вказано, хто представляв сторони, але з німецького боку він погоджувався з вищезгаданим обергрупенфюрером СС Г. Прюцманом. Результатом цих домовленостей мало стати встановлення нейтралітету між УПА і німецькими частинами. УПА зобов'язувалася надсилати розвідників у райони, зайняті Червоною армією, і надавати отриману інформацію командуванню вермахту. Для безперешкодного пропуску цих агентів через німецькі застави було узгоджено умовний сигнал - піднята до обличчя рука з розчепіреними пальцями. Зі свого боку німецька сторона обіцяла припинити каральні операції щодо українського населення і залишати склади зі зброєю та обладнанням для підрозділів УПА у разі відступу [28, 1—8].

Підтверджує достовірність цієї інформації і німецький документ із грифом "Бойова група Прюцман", захоплений червоноармійцями під час розгрому однієї з частин вермахту в Західній Україні. Він датований 12 лютого 1944 р. і підписаний генерал-майором СС, бригаденфюрером Бренером. Згідно зі змістом документа існувала домовленість між німецьким командуванням і УПА про налагодження розвідувальної роботи в тилу Червоної армії. Уся інформація мала надходити до розвідвідділу бойової групи "Прюцман" У наказі Бренера є, зокрема, таке: воякам УПА, які мають посвідчення за підписом капітана Фелікса, або тим, хто називає себе учасником УПА, дозволяти безперешкодний перехід лінії фронту, залишати при них зброю і за вимогою надавати їм швидкий

доступ до розвідвідділу. Зазначено також про пароль для розпізнавання учасників УПА (очевидно, саме про нього йшлося вище, хоча в документі він не вказаний) [7, 15].

Обережне ставлення німців до українського національно-визвольного руху загальмувало реалізацію взаємовигідних контактів. Репресії нацистів не припинилися, а озброєння повстанці отримували, роззброюючи дрібні німецькі підрозділи, грабуючи склади боєприпасів. Радянські документи (протоколи допитів полонених військовослужбовців абверу) вказують на інше джерело матеріального забезпечення УПА. Достовірність наведеної в них інформації викликає певні сумніви, бо не підтверджується іншими джерелами. Наприклад, німецький капітан Й. Лазарек стверджував, що він особисто вів переговори з керівництвом УПА про спільні дії проти Червоної армії і що з березня по грудень 1944 р. повстанці отримали 20 тис. одиниць озброєння. Крім того, німці нібито заклали 40 баз зі зброєю на території Галичини, які передали УПА. Сумнівно, що у такий важкий для вермахту час знаходилися ресурси для забезпечення озброєнням українських націоналістів у досить великих обсягах. На нашу думку, ці свідчення мали на меті дискредитувати УПА в очах громадськості і були сфальшовані співробітниками НКВС [7, 13].

Висновок. Отже, волинсько-поліський період боротьби характеризувався спробою опанувати територію регіону (повстанська тактика), встановити власну адміністрацію, провести аграрну реформу, налагодити промислове виробництво. Унаслідок проведення каральних акцій та широкомасштабного наступу каральних підрозділів на визволені УПА райони Волині було ліквідовано так звану "Колківську республіку". Великі втрати та неспроможність протистояти регулярним військовим частинам призвели до зміни тактики УПА - запровадження партизанських методів боротьби.

Незважаючи на численні збройні сутички з частинами вермахту, що відступали, антинімецька боротьба втратила для ОУН(б) і УПА актуальність. Основним завданням стало збереження сил, розбудова націоналістичного підпілля та підготовка до тривалої боротьби з радянською владою. Позиція українських націоналістів ґрунтувалася на переконанні, що Радянський Союз - це тюрма народів, а отже для реалізації власних програмних документів у частині побудови Української самостійної соборної держави саме радянська влада була основною загрозою та ворогом національно-визвольного руху. Поява другого (антинімецького) фронту стала вимушеною потребою, спровокованою ставленням офіційного Берліну до ідеї відновлення української державності та необхідністю захисту мирного населення від фізичного знищення, депортацій та економічного пограбування.

Джерела та література

1. Беземський Г. Державотворча діяльність УПА / Г. Беземський // Народна справа. - 2002. - 12 верес.
2. Бофони : грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. О. О. Клименко ; за ред. В. М. Даниленка. - К. : Ун-т банківської справи Нац. банку України, 2008. - 192 с.
3. Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки : матеріали наук. істор.-краєзн. конф. (Луцьк, 19-20 квіт. 1995 р.). - Луцьк, 1995. - С. 56.
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 13, спр. 372, т. 4, арк. 60-73.
5. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 4, арк. 75-85.
6. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 190-198.
7. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 7, арк. 12-25.
8. Данилюк В. Через могили до вічності. Або життя і смерть Колківської республіки / В. Данилюк, М. Кучерепа, Ю. Хлопук // Молода Волинь. - 1993. - 10 верес.
9. Державний архів Рівненської області, ф. Р-30, оп. 2, спр. 15, арк. 20-33.
10. Держархів Рівненської обл., ф. Р-30, оп. 1, спр. 23, арк. 13-28.
11. Дещинський Л. Перші загони УПА на теренах південної Волині / Л. Дещинський // Державність. - 1992. - № 4. - С. 40-46.
12. Історія українського війська (1917-1995) / [В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович та ін.]. - Л. : Світ, 1996. - 840 с.
13. Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. / Кентій А. В. - К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. - 287 с.
14. Кентій А. В. Двофронтна боротьба УПА (1943 - перша половина 1944 рр.). / А. В. Кентій // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : іст. нариси. - К. : Наук. думка, 2005. - С.160-222.
15. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років XX століття / Киричук Ю. - Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2000. - 264 с.

16. Літопис УПА. Т. 8 : Українська Головна Визвольна Рада : документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. 1 : 1944-1945 / відп. ред. Є. Шендера, співред. П. Потічний. - Торонто : Літопис УПА, 1980. - 320 с.
17. Літопис УПА. Нова серія. Т. 1. Видання головного командування УПА / О. Вовк та ін. (упоряд.). - К. ; Торонто : Літопис УПА, 1995. - 250 с.
18. Мірчук П. Українська повстанська армія 1942-1952 : док. і матеріали / Петро Мірчук. - Відтвор. вид. 1953 р. (Мюнхен). - Л. : Атлас, 1991. - 448 с.
19. Никончук О. Колківська республіка / О. Никончук // Реабілітовані історією : зб. наук. ст. і матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. "Реабілітовані історією" (Луцьк, 5-6 груд. 2002 р.). - Луцьк, 2002. - С. 92-100.
20. Никончук О. Повстанська республіка на Волині / О. Никончук // Волинь у Другій світовій війні : зб. наук. та публіц. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волин. обл. від фашистських загарбників / гол. ред. та упоряд. М. М. Кучерепа. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. - 252 с.
21. Патриляк І. К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. К. Патриляк // Укр. іст. журн. - 2004. - № 5. - С. 88-89.
22. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни : нові док. і матеріали / Сергійчук В. - К. : Дніпро, 1996. - 494 с.
23. Стародубець Г. М. ОУН(Б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941-1943 рр.) / за ред. Г. М. Стародубець. - Т. : Підручники & посібники, 2002. - 144 с.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 1, спр. 4а, арк. 1-11.
25. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 4а, арк. 1-11.
26. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 48, арк. 1-30.
27. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 105, арк. 1-112.
28. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 106, арк. 1-8.
29. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 124, т. 1, арк. 1-53.
30. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 128, т. 2, арк. 1-21.
31. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 45, арк. 43-48.
32. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 79, арк. 2-7.
33. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 530, арк. 11.
34. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 929, арк. 22.
35. ЦДАГО України, ф. 62, спр. 220, арк. 27.
36. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 537, арк. 251.
37. ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1344, арк. 45.
38. ЦДАГО України, ф. 166, оп. 3, спр. 149, арк. 41-42.
39. Шанковський Л. Історія українського війська. - 2-ге вид., доп. / Шанковський Л. - К. : Панорама, 1991. - 191 с.
40. Шумук Д. Пережите і передумане : спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981 рр.) / Шумук Д. - К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. - 235 с.
41. Щеглюк В. "... Як роса на сонці" : політ. роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л. С. Павлишина / Щеглюк В. - Л. : Фенікс ЛТД, 1992. - 148 с.
42. Яців Р. Ніл Хасевич. Акценти творчості і долі / Р. Яців // Воля Батьківщини. - 1996. - Ч. 1. - С. 129-136.